

MEDICS IN OFFICIAL SERVICE IN EIGHTEENTH-CENTURY HUNGARY

by Krász Lilla
Abstract

The administrative measures of a comprehensive reform program introduced in Vienna, the centre of the Habsburg Monarchy, as well as in some regions located at significant distances from the centre itself should be deemed as a successful field of practice in relation to the considerable shifts taking momentum in Habsburg governance from the 1780s on. Physicians thus were compelled to gather reliable information on all kinds of medical issues arising in their daily practices in the different countries of the Habsburg Empire as well as subsequently having to process and arrange them in accordance with a previously set system of aspects communicated to them. Regular and specific information gathering, including their systematic processing with the help of various as well as changing media of visualisation in time, i. e. running texts, lists, tables, thereby made it possible for the central government to accumulate, filter, assess their contents and duly contribute to making stances and decisions on the basis of available and relevant information, normally brief, factual, concrete, topical and synoptic, in the Imperial 'information centres' such as the Chancery, the Medical Faculty of the University of Vienna, or in the regional ones such the Council of Governor-General and the medical faculties of the University of Nagyszombat [presently Trnava, Slovakia], Buda and Pest. This paper is meant to reconstruct the process of making a network of health administration during the reigns of Maria Theresa and Joseph II in the light of their political, socio-cultural and epistemological contexts as well as trying to elucidate the strengths and deficiencies of its actual functioning.

Bagi Zoltán Péter

AZ 1594. ÉVI REGENSBURGI BIRODALMI GYŰLÉS

A töröksegély kérdésének tárgyalása

Az Aetas című szegedi történettudományi szaklapban 2002-ben publikáltam egy tanulmányt, amelyben az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés döntései között szerepelt, a hadügyi kérdésekkel foglalkozott cikkelyeket vizsgáltam.¹ Az alábbi munkámban, az akkori kutatásaimat kiegészítve szeretném bemutatni, hogyan próbálta meg előteremteni az uralkodó, illetve a prágai és a bécsi udvari kormánysszervek az Oszmán Birodalom elleni háborúhoz szükséges hadi finanszírozást.

Az 1591-től kirobbanással fenyegető, s 1593-tól újra fellobbanó nyílt Oszmán–Habsburg háború teljesen felkészületlenül, mind pénzügyi, mind pedig belpolitikai téren kedvezőtlen időpontban érte II. Rudolfot. Egyrészt az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen jóváhagyott 40 *Römermonat*nyi² oszmánellenes segély utolsó fizetési időpontja 1587 őszén lejárt. Ezt követően a birodalmi fillérmester csak a régi birodalmi segélyekből maradt hátralékösszegeket tudta behajtani: 1589-ben ilyen módon valamennyivel több mint 59 000 rénes forint gyűlt össze, amelynek körülbelül a 10%-a még az 1576. évi hozzájárulásból visszamaradt hátralék volt. Természetesen ebből a pénzből katonai hadműveletek finanszírozására gondolni sem lehetett, csupán a hitelek kamatainak fedezésére. Az udvar pénzügyi helyzetét tekintve nem meglepő, hogy a Titkos

¹ Bagi Zoltán: Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés hadügyi végzései. Aetas 17 (2002: 1. sz.) 5–14.

² A Römermonat vagy Romzug alapját az egyes birodalmi kerületek (ebbe csak a nyolc birodalmi kerületet értették bele, mivel az örökös tartományok és Burgundia külön adózott) adóarányának kiszámítása adta az 1521. évi worms birodalmi gyűlés matrikulája szerint. Ekkor ugyanis a birodalom rendjei arra az esetre, ha V. Károly Rómába, a koronázására utazna — hat hónapra 4000 lovas (fejenként 12 forint) és 20 000 gyalogos (fejenként 4 forint) eltartásához szükséges adót, Romzugot — ajánlottak meg. Ennek a seregnek az egy hónapi zsoldja — Römermonatja — 128 000 rajnai forintba rúgott. Azonban amikor a költségeket a birodalmi rendek között szétosztották, egy Romzug valójában csak 127 074 rénes forintot tett ki. A 16. század végéig többször is csökkent az értéke, így ekkor a Römermonat 60 000 és 64 000 rajnai forint között volt. Koller, Leopold: Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1990. 295–316., 340–350.; Lanzinner, Maximilian: Friedenssicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576). Göttingen 1993. 399.; Peter Rauscher: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des "Langen Türkenkriegs" (1548–1593) 79. In: Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen

Tanácsnak a birodalmi gyűlésre készült szakvéleménye 1594-ben a következőképpen ábrázolta — túlzásoktól sem visszariadva — a magyarországi végvárrendszer állapotát: a végházak majd mindegyike romos állapotú, hiányzik a megfelelő mennyiségű élelem és hadfelszerelés, a zsoldosok nagy része vagy éhen veszett vagy megszökött. A szolgálatban maradtak pedig inkább emlékeztetnek ruhátlan, cipőtlen koldusra, mint katonákra.³

A katasztrofális pénzügyi állapot, valamint ezzel összefüggésben az Udvari Kamara (1592. június 30-i szakvélemény) és a birodalmi fillérmester sürgetése ellenére a császár hallani sem akart egy újabb birodalmi gyűlésről.⁴ Az uralkodó a birodalom rendjeinek összehívásától már az 1580-as évek végén is, belpolitikai okokból rendkívüli módon ódzkodott. Az 1582. évi gyűlésen két olyan probléma került a felszínre, amelyek ismételten a töröksegeit a protestáns érdekek teljesítésének feltételéül szabták volna: egyrészt a már említett magdeburgi ülésrendi vita, másrészt a városok kollégiuma megtagadta az adó elfogadását, így kényszerítendő ki az Aachen városával szembeni uralkodói politika megváltozását. A protestáns rendek politikai együttműködésének csúcspontját pedig az 1591. évi torgau-i szövetség jelentette, amikor is a reformált vallású rendek IV. (Bourbon) Henrik francia király megsegítésére határozták el magukat a Katolikus Liga és az e mögött álló Spanyol Királysággal szemben. A lutheránus és kálvinista német rendek összefogásának és egységes politizálásának a sors különös és kiszámíthatatlan játéka azonban véget vett. A szövetség három meghatározó személyisége (Christian szász választófejedelem, Johann Kasimir pfalzi gróf és Wilhelm hesseni gróf) ugyanis vagy még ugyanebben, vagy pedig a következő évben meghalt. Jogosnak tekinthető tehát a speyeri püspök Rudolf császárhoz írt észrevétele, miszerint egy birodalmi gyűlés újra jó lehetőséget adna a protestánsoknak arra, hogy a töröksegei kérdésért feltételekhez kössék.⁵

A császári diplomácia a birodalmi gyűlés megkerülésével igyekezett kiutat keresni a kinos politikai és pénzügyi helyzetből. 1592 szeptemberében Prágában Ernő főherceg vezetésével egy tanácskozást rendeztek, amely lényegében újra rávilágított az eddig is ismert nehézségekre, problémákra. Emellett

³ Heischmann, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien 1925. 96.; Schulze, Winfried.: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung. München 1978. 88.

⁴ A császári pénzügyek irányításával megbízott hivatalok pedig már az 1590–1591. év fordulóján jelezték a további pénzügyi helyzet tarthatatlanságát. 1592-ben pedig az Udvari Kamara tanácsosainak helyzetjelentése részletesen is bemutatta a kialakult helyzetet. A birodalmi hozzájárulás lejárta. Az osztrák és a magyar jövedelmek tovább nem srófolhatók, lehetőségük határáig megterheltek. Tiroltól, Salzburgtól és Bajorországtól, a megbízható katolikus szövetségesektől semmilyen segélyre sem lehet számítani. Az Udvari Kamara semmilyen eszközzel, sem javaslatokkal nem rendelkezik azzal kapcsolatban, hogyan lehetne Stájerországon segíteni, amely Hrasztovitz és Petrinja elvesztésével különösen nagy veszélyben érzi magát. Csak azt tudja ajánlani, hogy minden az Oszmán Birodalom területére történő betörést tiltsanak meg, de tekintve, hogy minden egy nyílt háború kitörésére mutat, sem a választófejedelmek gyűlésével, sem pedig deputációs gyűléssel elintézni semmit sem lehet, csak egy birodalmi gyűlés segíthet. Vö. Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 90.

⁵ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 89–90.; Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Habsburgische Krieg“ 1590–1600. Wien 1999. 100.

azonban döntés született arról, hogy külön követeket küldenek a birodalmi kerületek rendjeihez császári megbízásból, és az Oszmán Birodalom elleni háborúhoz hozzájárulásukat kérik.⁶ A birodalmi rendek (az Udvari Kamara adatai szerint 613 959 rajnai forint gyűlt össze ilyen módon⁷) és a külföldi uralkodók adakozókedve ellenére is az összegyűlt összegből — ahogy az Udvari Kamara rámutatott — csak a végvárak fizetésére futotta. A fennmaradó 93 000 rajnai forint azonban a nyílt háború sikeres megvívásához elégtelen volt, így nem meglepő, hogy 1593 tavaszán az Udvari Kamara tanácsosai a Titkos Tanácsnak küldött levelükben újra egy birodalmi gyűlés összehívása mellett foglaltak állást. Véleményük szerint a követségek sikere megmutatta azt, hogy az összegyűlt rendek készek lennének a segély megszavazására, és hajlandónak mutatkoznak egyéb problémáik megtárgyalásának elhalasztására a növekvő oszmán expanzió veszélye miatt.⁸

A sziszeki csata (1593. június 22.), illetve ezt követően a háború — immáron — „hivatalos” kitörése után ezen érv fölött az eddig vonakodó Rudolf császár a továbbiakban már nem hunyhatott szemet. 1593. augusztus 25-én a Titkos Tanács ülésén a császár tanácsosaival meghatározta a birodalmi gyűlés előkészítéséhez szükséges lépéseket. Szeptember 7-én kitűzték a gyűlés időpontját és helyét, tíz nappal később pedig kijelölték a választófejedelmekhez utazó követeket. Az év végére meg is adták hozzájárulásukat a birodalmi gyűlés összehívásához.⁹

Ezzel párhuzamosan megkezdődött az előterjesztés előkészítéséhez szükséges szakvélemények kidolgozása is. Az Udvari Haditanács 1594. március 23-án adta át javaslatait. Eszerint a háború előre láthatólag el fog húzódní, így a császárnak nem csupán egynéhány hónapra vagy évre elegendő segélyre lenne szüksége, hanem a rendeknek sokkal inkább egy állandó támogatáson kellene gondolkodniuk, amelyre a legalkalmasabb a *Gemeiner Pfennig* volna.¹⁰ Továb-

⁶ Müller, Johannes: Zacharias Geizkofler 1560–1607. Des Heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und Obrister Proviantmeister im Königreich Ungarn. Veröffentlichung des Wiener Hofkammerarchivs Bd. 3. Wien 1938. 32.

⁷ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 361.; Müller szerint a kilenc kerületből összesen 776 576 rajnai forint és 10 krajcár gyűlt össze. Müller, Johannes: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. a kiadás helye 1901. 155–262., 157.

⁸ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 90–92.; Loebl, Alfred: Eine außerordentliche Reichshilfe und ihre Ergebnisse in reichstagsloser Zeit, 1592–1593. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse, Band CLIII. Wien 1906. 17., 86., 123.; Ortelius, Hieronymus Augustinus.: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg 1602. Reprint: Győr 2002. 45.r.v.

⁹ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 92–93.; Heischmann szerint az uralkodó 1594. január 10-én döntötte el, hogy a birodalmi gyűlést április 17-re hívja össze Regensburgban. Március 12-én azonban a gyűlés megnyitásának az időpontját elhalasztotta május 1-jére, vö. Heischmann, E.: Die Anfänge des stehenden i. m. 97.

¹⁰ Az 1495. évi worms reformbirodalmi gyűlésen egy új adórendszer felállítására tett kísérletet I. Miksa, amelyből egy hadsereg felállításának költségeit kívánta fedezni. A Gemeiner Pfennig egyfajta kombinációja volt a vagyoni- és fejadónak, és az így befolyt összeget a birodalom

bá a nemeseket arra kellene ösztönözni, hogy saját költségükön szálljanak hadba. Emellett a Német Lovagrend alkalmazásának lehetőségét is felvetették a határ védelmében.¹¹ Az Udvari Haditanács szakvéleménye szerint a háború megvívásához szükségesnek tűnik 60 000 lovasból és gyalogosból álló hadsereg felállítása, amelynek a költségei havonta közel fél millió, évente pedig mintegy hat és fél millió rénes forintra rúgnának.¹²

Az Udvari Kamara április 13-i szakvéleményében szintén elengedhetetlennek vélte a jelentős segítséget az Oszmán Birodalom elleni harc sikeres megvívásához, azonban Zacharias Geizkofler¹³ javaslatának megfelelően azt tanácsolta, hogy a propozícióban sem *Gemeiner Pfennigról*, sem pedig a *Romzugról* ne essen szó, hanem az 1576 óta meglévő gyakorlat szerint konkrét összeg meghatározása nélkül kérjék a rendek támogatását. A kamara tanácsosai is fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy az összegyűltekkal éreztetni kell, hogy egy több évig tartó háborúhoz kér segítséget az uralkodó, s ennek megfelelően mintegy öt évre "rendes" segílyt és a továbbiakra még "rendkívüli" támogatást kellene kicsikarni. Továbbá a kamarai irat ajánlotta, hogy az előterjesztésben mindenképpen utalás történjen arra, hogy az 1592. évi horvátországi támadás nem azért következett be, mert a Portára nem küldték el az esedékes ajándékot.¹⁴

A szakvélemények alapján összeállított propozíció felolvasására — a szokásos ceremóniát követően — június 2-án került sor. Az irat három részre tagozódva épült fel és tárta a rendek elé az uralkodó követeléseit.¹⁵ Az előterjesztés természetesen mindenekelőtt meghatározta, hogy a gyűlés tárgyalásai "... a török [kérdésről], mint ez idő tájt legfontosabb cikkelyről..." fognak szólni.¹⁶ Majd bemutatja, hogy milyen út vezetett az újabb konfliktushoz és elmélyüléséhez, illetve a háború első évének eseményeit vázolja. A propozíció természetesen kiemelte, hogy az 1591-ben Konstantinápolyba küldött követ, doktor

bíróság felállítására szánták. Saját birodalmi adóapparátus hiányában és a rendek vonakodásának következtében a plébánosoknak kellett összegyűjteniük, és a remélt 2 millió rénes forintnyi összegből 1498-ig mindössze 100 000 folyt be. A 16. századra ezt a centralizált birodalmi adót már egy külön birodalmi hivatal szedte be, ugyanis hét birodalmi pénztárost bíztak meg ezzel a feladattal. A század első felében még kétszer (1542, 1544) tett kísérletet az uralkodó egy hadsereg felállítása és ellátása érdekében a Gemeiner Pfennig kivetésére, azonban mindkét alkalommal az adott évben vagy egyáltalán nem, vagy csak részben szolgáltatták be a rendek ezt az általuk egyáltalán nem kedvelt adót. *Lanzinner, M.: Friedenssicherung i. m. 352–353.; Rauscher, P.: Kaiser und Reich i. m. 52.*

¹¹ Az Oszmán Birodalom elleni harcban a Német Lovagrend bevetéséről a 15. századból l. *Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 38 (1996: 2-3. sz.) 163–217., 168.*

¹² *Heischmann, E.: Die Anfänge des stehenden i. m. 97.*

¹³ Geizkofler életéről l. *Müller, J. Zacharias Geizkofler i. m.; Siegelen, Alexander: „Dem ganzen Geschlecht nützlich und rühmlich“. Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler zwischen Fürstendienst und Familienpolitik. Stuttgart 2009.*

¹⁴ *Heischmann, E.: Die Anfänge des stehenden i. m. 98.; Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 95–96.*

¹⁵ *Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 96.*

¹⁶ "... Von dem Türckischen, als diser Zeit dem wichtigsten Articl..." Császári propozíció, 1594. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Mainzer Erzkanzler-Archiv (MEA) Reichstagsakten (RA), Fasc. 91, Fol. 23v.

Pezzen által további nyolc évre meghosszabbított drinápolyi békét ok nélkül szegte meg III. Murád szultán.¹⁷ Az oszmán haderő a két fél megállapodásával ellentétes módon "... nem csupán különböző időkben és helyeken sok portyát vezetett és betört Ócsászári Felsége Magyar Királyságába [és] egyéb szomszédos országaiba is, hanem a vérszomjas Hasszán boszniai pasa ellenségesen is támadott, s először a régi határvárat, Repicet, majd eztán Vihitic, Dresink, Hrasvic és más fontos véghelyeket ágyúval és nagy sereggel megostromolta, ágyúztatta és elfoglalta. Ráadásul... Ócsászári Felsége birtokán és területén egy...erős "csárdát", Petrinjának nevezve, újonnan építtetett, amelyből a megmaradt horvát és vend területeknek rémisztő inséget... okozott."¹⁸ A portyázók magukkal hurcoltak — ezekről, illetve a szomszédos területekről — több mint 35 ezer embert is.¹⁹

A drinápolyi béke pontjainak súlyos megszegése miatt az akkori konstantinápolyi követ — Friedrich von Krekwitz²⁰ — többször is tiltakozott és követelte a Portától a békebontó boszniai pasa megbüntetését. Ezzel szemben "... a mondott Hasszán pasát inkább a szultán ... a jól megérdemelt büntetés helyett arany szablyákkal és ruhákkal megjutalmazta és ezáltal tetteit ily módon megerősítette és megdicsérte."²¹ A propozíció összeállítói szerint az 1593-ban Sziszek ostromára indult boszniai beglerbéget a Portáról még jelentős számú katonasággal is ellátták.²² Az irat maga is utalt rá, hogy a vár felmentéséért vívott ütközetben az oszmánok jelentős veszteséget szenvedtek: "... az Ócsászári Felség által a védelemre [ti. a vár felmentésére – B.Z.] sietve összeszedett katonaság majd mindenkit levágott [az oszmánok közül]."²³

Mindezek után az előterjesztés összefoglalja az Oszmán Birodalom 1593. évi magyarországi hadjáratának eseményeit: Sziszek újabb ostromát és megszállását, Veszprém és Palota elését, valamint azt, hogy a császár még az utolsó pillanatban is megkísérelte a béke megőrzését, de az ajándékkal elindított Ladislav Lobkowitz von Poppel a harci események miatt már csak Komá-

¹⁷ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 23v.; A magyar szakirodalom a béke meghosszabbítását 1590 novemberére teszi. *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged 2000. 64., 66.*

¹⁸ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24r.

¹⁹ *Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 96.; Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24r.*

²⁰ Von Krekwitz elfogásáról l.: *Loebl, Alfred: Der slesier Friedrich von Krekwitz als kaiserlicher Gesandter bei der hohen Pforte. Vereins für die Geschichte Schlesiens XVIII. (1914) 160–173.*

²¹ "... entgegen gedachter Hassan Bassa vil mehr von Sultano, ...anstatt woluerdienter bestraffung, mit Sabeln vnd Klaiden von Guldenen stecken vnd ehret, vnd hiedurch seine Thatten vnd handlungen dermassen confirmiert gestarckt vnd belobt werden, ..." Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24r.-v.

²² "... Zum theil von der Porta zugezogenen Kriegsvolcks zu Roß und Fueß sich aufgemacht..." Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 24 v.

²³ "... durch der Kay[serliche] M[ajestät] Zur defension in eyl aufgebracht Kriegsvolck...

romig jutott.²⁴ Arról azonban szó sem esik, hogy a Portára küldendő ajándék késlekedése már 1593 februárjában háborús hangulatot szított Isztambulban.²⁵

Az oszmánok 1593. évi rémtetteinek elősorolását a proposíció von Kreckwitz elfogatásával és szenvedéseinek részletes ecsetelésével zárja. Eszerint a császári követet Konstantinápolyban először saját házába zárták, majd az egész keresztény világ megcsúfolására vasba verték. Egy gályapadhoz láncolva Szinán magával hurcolta Belgrádba, ahol egy toronyba zárták, s itt érte a halál.²⁶

Az előterjesztés a császári-királyi sereg hadműveleteit és sikereit (Szi-szek felmentése, Székesfehérvár megrohanása, pákozdi csata, a téli hadjárat és az 1594. évi tavaszi hadjárat) Isten ajándékaként (*“aus gnad vnnd beistand des allmechtigen”* vagy *“doch solche Victorien allain ainer sonderbaren Schenkung Allmechtigen Zuzuschreiben”*), illetve a gonosz békebontás megakadályozására és az alattvalók megoltalmazására (*“zu Schutz vnnd Trost”*) tett szükséges reakcióként értékelte. Az irat utalt arra is, hogy a keresztény fegyverek győzelmeit egyrészt a Magyar Királyság és az örökös tartományok rendkívüli kimerítésével, másrészt néhány birodalmi választófejedelem, fejedelem és rend nagyvonalúan rendelkezésre bocsátott önkéntes segélyével lehetett csak elérni.²⁷

Az eddigi sikerek okainak bemutatása átvezet az előterjesztés második alkotó eleméhez, amely azt kívánta érzékeltetni a birodalmi rendekkel, hogy a Német-római Birodalom milyen súlyos veszélybe került, és támogatásuk nélkül az Oszmán Birodalom terjeszkedését megállítani nem lehet. *“... Most az eddigi [török]veszély nem csökkent, hanem az ellenség ereje és hatalma mindenütt sokkal inkább növekedett, hiszen az alsó-ausztriai német tartományokat annyira megközelítették, hogy ezeket a területek egy napon belül el tudják érni.”*²⁸ A proposíció készítői kétséget sem hagytak afelől, hogy a Porta milyen szándékkal fogott hozzá a háborúhoz: *“...Szinán nagyvezír azt merészelte [ajánlani], hogy saját költségen meghódítja egész Magyarországot és Ausztriát, és ha Németország kapuját (Bécs városát) megszerezte, azután hamarosan a többi is urának, a szultánnak átnyújtja.”*²⁹

²⁴ Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 25r.; vö. még Loeb, A.: Der slesier Friedrich von Kreckwitz i. m. 171.; Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 71.

²⁵ Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 82–83.

²⁶ Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 25v.

²⁷ Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 26 r-v.

²⁸ *“...Num hat sich seithero solche gefahr nit geringert, Sondern isz vilmehr des Vheindts macht vnnd gewalt aller Ortten gestigen, Ja den Nider Östereichen Teutschen Landen also nahend kommen, das Er dieselben Boden in ainem Tag erraichen kan.* Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 27 v.

²⁹ *“... Vezier Sinan Bassa sich vermessen vnd erpieten dörrffen, auf sein Vncossten ganz Hungarn vnd Österreich Zu erobern, Vnnd wann Er nur das Thor zum Teutschlandt (die Statt Wienn also nennedt) an sich bringen vnd bewältigen mocht, bald hernach ain mehrers seinem herrn dem Sultano Zuliefern...”* Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 27 v-28 r. Megjegyzendő, hogy Rudolf császár is hasonlóképpen írt II. Fülöp spanyol királynak 1594. június 10-i levelében vö. Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a

Az előterjesztés újra kidomborította, hogy a Portában megbízni nem lehet, hiszen *“... a török béke idején ugyanannyi kárt tesz, mint háborúban, és a béke megtartásánál vagy békebontásnál csupán saját előnyét nézi.”*³⁰ Ezért az országokban és városokban nyugtalanság uralkodik, hangsúlyozza az irat, hiszen az ellenség betöréseivel szemben állandóan védekezni kell. A császár tehát azt kérte a választófejedelemektől, fejedelmektől és városoktól, hogy gondolkodják át, ha Magyarország és Alsó-Ausztria — a német nemzet elővédje (*Vormauer*) — elvesz, akkor a birodalom egyetlen más tartományában sem találnának elegendő eszközt arra, hogy egy olyan sereget ellássanak és élelmezzenek, amely az ellenség előretörését megakadályozhatná. Sok fáradsággal, munkával és súlyos költségek árán egy új — még tapasztalatlan katonákból álló — végvárrendszert kellene kiépíteni. Azonban mire ezt felállítanák, addigra a Porta seregei várakat, városokat és mezővárosokat elfoglalva, pusztítva-fosztogatva egészen a birodalom szívéig hatolnának. Mindezeket túl a Magyar Királyság oszmán megszállásával olyan terület veszne el az osztrák főhercegség és a birodalom kerületei számára, amely marhával, borral és gabonával látta el ezeket.³¹

Az előterjesztés második szakaszának lezárásaként az irat összeállítói két újabb, az érzelmekre ható eszközt vetettek be az összegyűlt meggyőzésére. Egyrészt hangsúlyozták a keresztény szolidaritás fontosságát, másrészt ezzel szorosan összekapcsolták azt a némileg túlzó állítást, miszerint a birodalmi rendek mindenkor tekintélyes nagyságú pénz- vagy katonai segéllyel támogatták uralkodójukat, sőt még a személyes hadba vonulástól sem idegenkedtek.³²

Ennél a megjegyzésnél el is értünk a proposíció harmadik alkotóeleméhez, a segély kéréséhez, követeléséhez.³³ Drámai képpel kezdődik ez a szakasz is: *“... a rendkívüli veszély a kapu előtt...”*³⁴ van, és sem a császár országainak, sem néhány más keresztény uralkodónak nem áll hatalmában ennek a fenyegetésnek egyedül és állandó segítség nélkül ellenállni, azonban a háború kitörése óta a Mindenható segítő kezet nyújtott a keresztényeknek. Így az irat készítői alkalmasnak tartották az időt arra, hogy néhány év alatt nem csupán a háború folyamán eddig elveszített várakat foglalják vissza a keresztény seregek, hanem ezen felül még további területeket is elvegyenek, ezzel gyengítve a Porta hatalmát. Még olyan információkra is utaltak, miszerint az Oszmán Birodalmat más — szintén ellenséges — szomszédai is megtámadták.³⁵

(286. sz. irat); Szinán nagyvezír hódító terveire vö. Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 129–134.

³⁰ *“... thuet der Turgg in Zeit der Friedtstandt Ye sovil, ..., als bey offenem Krieg schaden, vnd will die haltung oder brechung des friedens allain in seinem Vortl vnnd gelegenheit haben...”* Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 28 r.

³¹ Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 29 r-v.; Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 97.

³² Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 30 r-v.

³³ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 97.

³⁴ *“...die eusserste ...gefahr...vor der Thür...”* Császári proposíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 30v.

A háború sikeres megvívásához természetesen a birodalom hozzájárulását is számításba vette az uralkodó. A propozícióban arra kérte az összegyűlt rendeket, hogy rövid határidőn belül, a megfelelő gyűjtőhelyeken (*Mahlstatt*), a forgalomban lévő birodalmi érmékben hiánytalanul fizessék be az Oszmán Birodalom elleni harcra szánt segílyt. Az előterjesztés összeállítói kiemelték, hogy az eddigi támogatás nem lesz elegendő a megsokszorozódott költségek miatt, hiszen a háború kitörése óta nem csupán az Adria-tengertől Erdély határáig nyúló végvárrendszer finanszírozását kellett megoldania az udvari hivataloknak, hanem a három különböző hadszíntéren (horvát-szlavón, alsó- és felső-magyarországi) bevetett seregek ellátását, valamint ezen egységek utánpótlásának és tüzéségének biztosítását is. Utaltak arra is, hogy ebben az évben a hadműveletekben részt vevő hadak létszáma nem megfelelő, így a birodalmi rendek segílyéből egy hatvanezer fős hadsereg kiállítását tervezi az uralkodó.³⁶ Ezért a császári oldal, az irat tanúsága szerint, konkrét összeg megnevezése nélkül azt kívánta, hogy a békeidőben még a végvárrendszer kiadásainak fedezésére sem elegendő *Römermonat* helyett inkább néhány évre *Gemeiner Pfennig*ben adják a birodalom rendjei támogatásukat, "... amely senkit sem terhel meg vagyonán fölül és ezelőtt is a Birodalomban szokásban volt."³⁷

A rendek segílyén túl a propozíció javaslatot tett két birodalmi segílyezési formára is. Egyrészt vasárnapokon, ünnepnapokon és egyéb más alkalmakkor a plébánosoknak, illetve a prédikátoroknak arra kellett felszólítaniuk a híveket, hogy a háborúban szükségét szenvedett vagy nyomorékká lett katonákat alamizsnáikkal támogassák, amelyeket a templomban egy kijelölt ládában gyűjtöttek össze. Másrészt az ifjú birodalmi fejedelmeket, grófokat, urakat, valamint a magukban elhivatottságot és természetesen bátorságot érző polgárokat arra ösztönözték, hogy saját költségükön vonuljanak az Oszmán Birodalom elleni háborúba.³⁸

Az előterjesztés beszámolt arról is, hogy a birodalom rendjeinek segílye mellett, az udvar tárgyalásokba bocsátkozott külföldi uralkodókkal, hogy támogatásukat kérje. A pápai udvarról, a spanyol, a svéd, a dán, a lengyel királyról, a moszkvai nagyfejedelemről, valamint néhány itáliai fejedelemről tett említést az irat.³⁹ Emellett a császár a birodalmi segíly felosztásánál figyelmen kívül hagyott szabad lovagság, illetve a Hansa-városok hozzájárulásának megszerzését is tervbe vette.⁴⁰

Az udvar a török kérdéssel foglalkozó rész utolsó cikkelyében elismerte, hogy mivel 1587 óta a birodalmi segíly kifizetése megszűnt, ezért a gyűlés ide-

³⁶ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 32r-33r.

³⁷ "...der niemenden vber vermogen beschwert vnd Zuvor auch im Reich gebräuchlich gewesen..." Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 33r-v.; Koller, Leopold: Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1990. 325.

³⁸ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 33v-34v.

³⁹ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 34v-35r.; Az európai hatalmak részvételéről a tizenöt éves háborúban: Niederkorn, J. P.: Die europäischen Mächte i. m. 183. 498.

jén is zajló hadjárat előkészítéséhez, illetve még a végvárrendszer fenntartására a birodalom rendjeitől több százezer rajnai forintot kitevő előleget vett fel gyors segílyként. Az iratból kiderül, hogy a császári oldal szerette volna elérni, hogy ezt az összeget ne számítsák bele a rendek a kívánt segílybe.⁴¹

Az uralkodó — még a tárgyalások megkezdése előtt — természetesen a propozíció mellett, más eszközökkel is igyekezett meggyőzni a rendeket egy új hozzájárulás szükségességéről. Az előterjesztésben utalás történt két mellékletre is. Az első (a szövegben A jelű⁴²) igen nagy részletességgel mutatta be az 1582 és 1593 között eltelt időszak dűlásait. A veszteséglistát készítői négy nagyobb egységre tagolták. Az első rész Felső- és Alsó-Magyarországot, a győri és a kanizsai végvidéket 1582 és 1591 közötti időszakban ért támadásokat részletezi. A második nagyobb egység az 1591-től a háború kitöréséig terjedő időszakot öleli fel. Az utóbbi részben már nem csupán a négy magyarországi végvidék elleni támadások kaptak helyet, hanem szerepel benne a boszniai beglerbég harcainak és rablásainak bemutatása is, s ezen keresztül a horvát-szlavón végeket ért támadások. A harmadik és negyedik rész pedig külön és részletesen a vend és horvát végeket ért dűlásokat sorolja fel 1582 és 1593 között, természetesen itt újra kitérve Hasszán pasa békebontó tetteire.⁴³ Nem meglepő módon az irat összeállítói mélyen hallgatnak azokról a magyar portyákról, amelyek szintén súlyosan sértették a drinápolyi béke pontjait, mint például Nádasdy Ferenc hódoltságba vezetett akcióról.⁴⁴

A másik melléklet (a szövegben B jellel szerepel⁴⁵) — az Udvari Haditanács javaslatának megfelelően — a szükségesnek vélt 60 000 főnyi hadsereg felállításának a költségeit mutatta be a rendeknek. Eszerint a had egy éves eltartása 6 573 840 rajnai forintot tett ki.⁴⁶

Már a birodalmi gyűlést megelőzően, illetve az előterjesztés felolvasását követő napokban a belső-ausztriai tartományok rendjei is beadványokkal fordultak a birodalom rendjeihez, amelyben kimerítő részletességgel jelentették meg az összegyűlteknél, hogy milyen nagy veszélyben forog Stájerország, Karintia és Krajna, s ezzel együtt az egész Német-római Birodalom.⁴⁷ Munkájukat szintén már a birodalmi gyűlés megkezdése előtt a belső-ausztriai tartományokat kormányzó Miksa főherceg is támogatta a mainzi érsek követeinek és az összegyűlt rendeknek írt leveleiben, ahol ő maga is felhívta a figyelmet a

⁴¹ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 35v-36r.; Winkelbauer, Thomas: Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien 2003. 512.

⁴² Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 28r.

⁴³ Jegyzék az Oszmán Birodalom által 1582 és 1593 között okozott károkról. ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Karton 81. 1593. fol. 223-262.; Röviden utal az iratra, csak a horvát és vend végvidék kárainak összesített számait említi Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 73-74.

⁴⁴ Nádasdy tevékenységére vö. Nagy László: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest 1987. 124-149.

⁴⁵ Császári propozíció, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91., Fol. 32v.

⁴⁶ Wölflinger Ildikó: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. Documenta Historica 15. Szeged 1994. 5-6.

⁴⁷ A belső-ausztriai követei beadványa a birodalmi gyűléshez, 1594. június 7. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 219r.-246v.; A belső-ausztriai követei beadványa a birodalmi gyűléshez,

támogatás fontosságára, hogy "... ezek a különösen szorongatott országok [ti. – a három belső-ausztriai tartomány – B. Z.], mint valamennyi szomszédjuk és az egész dicső német nemzet elővédjeit, a szörnyű zsarnok veszett előretörésétől még sokáig biztosítani és megőrizni lehessen."⁴⁸

A töröksegély tárgyalásának befolyásolására egy héttel a propozíció felolvasását követően a császári oldal egy pót-propozíciót (*Nebenpropositio*) is a rendek elé terjesztett. Az irat — az eddigiektől eltérően — lakonikus stílusban, ám annál célratörőbben fogalmazott. Az Oszmán Birodalom elleni hadjáratra a sereg készen áll, a hadműveletek sikere csak azon múlik, hogy a katonáknak időben és megfelelően tudják-e zsoldjukat fizetni. Ezért az iratban az udvar azt kívánta a rendektől, hogy igyekezzenek döntésüket a segély mértékéről a lehető leghamarabb meghozni.⁴⁹

A hónap végén pedig a magyar rendek két megbízottja (Kutasi János győri püspök⁵⁰ és Joó János személynök⁵¹) is Regensburgba érkezett, akik június 30-án adták elő orációjukat, amelyben felkérték az összegyűlt rendeket az Oszmán Birodalom elleni harc támogatására.⁵²

1594 júniusának utolsó hetében a három kúria képviselői átnyújtották a propozíció első pontjára vonatkozó válaszukat. Az irat röviden felsorolta a tízenöt éves háború kirobbanásához vezető okokat: a szultán szőszegését; a portyákat; Hasszán pasa békebontó hadjáratait és sziszeki vereségét; von Krewitz elfogatását és halálát. Maguk a birodalmi rendek is elismerték válaszukban, hogy szükséges volt egy új birodalmi gyűlés összehívása, "... hogy a török előretörő hatalmának időben ellene tegyenek."⁵³

Ezt követően az irat megismételte a császári követtség követelését, miszerint az uralkodó egy olyan segélyre számít, amelyből több évre egy jelentős

⁴⁸ Beadványról: "...dise hochbedrangte Lande, alls Vormauhre aller Benachbarten vnd des ganzen loblichen teutschen Landts, vor dem wüttenden fürprehen des grausamen Tyrannens, noch lenger versichert vnd erhalten werden mügen" Miksa főherceg levele a mainzi érsek birodalmi gyűlési követeihez, 1594. március 31. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 210r.-212v.; Miksa főherceg beadványa birodalmi gyűléshez, 1594. március 20. ÖStA HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 257r.-258v.

⁴⁹ A császári udvar pót-propozíciója, 1594. június 9. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 174r.-175r.; Stieve, Felix: Die Politik Bayerns 1591–1607. 1. und 2. Hälfte, Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften. München 1878–1883. 215.

⁵⁰ Kutasi János 1597-től 1601-ig, mint esztergomi érsek királyi főkancellár és helytartó volt. Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Budapest 1988. 70., 96.

⁵¹ Joó János királyi személynök (1587–1603) életpályájáról l. Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Budapest, 2002. 307–332.; Fallenbüchl Z.: Magyarország i. m. 107.

⁵² A magyar követek orációja a birodalmi gyűlésen, 1594. június 30. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 538r.-540v.

⁵³ "...das man den Tueckischen furbrechenden gewaltt Zeitlich entgegen tracht,..." A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.

nagyságú hadsereget képes fenntartani.⁵⁴ Elismerték emellett, hogy ha "...egyszer a Magyar Királyság az embertelen török iga alá kerül, kétségtelenül ez a sors vár a szomszédos osztrák és más keresztény tartományokra [is], és az ősellenségnek nyílt területek kerülnek a kezébe, és ezek után a német nemzet szívébe nyomulnának, a keresztény nevet és hitet [pedig] kiirtanák gyökereitől."⁵⁵

A választófejedelmek és a fejedelmek ezért megegyeztek, hogy töröksegélyre önkéntesen 64 *Römermonat*ot hagynak jóvá, úgy hogy az elkövetkezendő négy évben két-két határidőre, Laetare ünnepére (húsvétot megelőző harmadik vasárnap) és Mária születésnapjának ünnepére (augusztus 15.) 8 hónapot kellett volna a kijelölt gyűjtőhelyeken, a forgalomban lévő birodalmi érmékben hiánytalanul befizetni.⁵⁶

A városok ezzel szemben támogatásukat sokkal szűkmarkúbban mérték, valószínűleg annak köszönhetően, hogy — mint ahogy már említettem — kis befolyásuk ellenére a birodalomra kivetett adók jelentős része őket terhelte. A városok kollégiuma két kifizetési határidőben, augusztus 10-ére (Laurentii) és november 1-jére (Omnium Sanctorum), 20 hónap gyors segélyt tervezett jóváhagyni. Emellett az elkövetkezendő három évre 30 hónap állandó segélyt is kilátásba helyeztek a városok képviselői abban az esetben, ha a jelenlegi birodalmi gyűlés sérelmeiket orvosolja.

A harmadik kúria válaszában felhívta a figyelmet az előző adók nagy hátralékára is, s kérte az uralkodót, hogy tekintet nélkül a tartozásban lévő személyére, hajtsa be a hátralékot.⁵⁷

A rendek "replikájukban" kifejezték azon óhajukat is, hogy a kivetni szándékozott birodalmi adóba számítsák be az 1592-től egy-egy fejedelem által megelőlegezett összegeket, valamint hogy egyes rendek (mint például a németalföldi szabadságharc egyik felvonulási területének számító vesztfáliai kerületből) fizetőképességükön túl ne hajtsák be a kontribúciót.⁵⁸

A birodalom rendjei is javaslatot tettek arra, hogy a császár külföldi uralkodók támogatását és segélyét is szerezzék meg az Oszmán Birodalom elleni harchoz. Kiemelték, hogy a szabad lovagi rendtől, amelyek nem tartoznak a birodalom kötelékébe és a Hansa-városoktól is kérjen hozzájárulást az uralkodó. Nagy reményt fűztek a kereszténység ősellensége ellen vívott harcban az

⁵⁴ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 325v.

⁵⁵ "...einmall die Cron Vngarn vnder das Turckische Vnmanlich Joch ... Gebracht, das es vmb die nechst angelegene Osterreichische vnd andere benachbarte Christliche landt, allerdings gethan, vnd dem erbfeindt ein frei offen landt in seinen handen stünde, ... vnd hernach ins herz Teutscher nation Penetrin vnd einreiss[en], den Christlichen nahmen vnd glauben Zu grund ausroden vnd abtilg[en]..." A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 327v.

⁵⁶ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 328r.-v.

⁵⁷ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 328 r.-v.; A városok kollégiumának válasza a császári előterjesztésre, 1594. június 25. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 259r.-260r.

⁵⁸ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA Fasc.

állandó tatár támadásoknak kitett Lengyel Királyság támogatásának megszerzéséhez. A birodalmi rendek emellett javaslatot tettek a tatárok, a havasalföldiek, a moldvaiak, a kozákok, továbbá a spanyol király és a perzsa sah (der König der Persia) bevonására is az Oszmán Birodalom elleni háborúba.⁵⁹

A császári követség július 1-jén adott választ a rendek előterjesztésére, amelyben újra felhívta az összegyűlt figyelmét arra, hogy a sikeres harchoz elengedhetetlen hadsereg felállításához és néhány évig tartó ellátásához, valamint zsoldfizetéséhez a Német-római Birodalomnak jelentős mértékben hozzá kell járulnia. A költségek fedezésére azonban az állandóan csökkenő értékű *Romzugot* nem tartották megfelelőnek. Az évenként megajánlott 16 hónapnyi segély "csak" közel 1 millió rajnai forintot tett ki, "... amiből a borzasztó török hordák megállítására és feltartóztatására, a három említett keresztény táborban, [csak] egy kis számú sereget és [csak] csekély háborúhoz szükséges [esz- közt] lehet előteremteni [és] valamilyen mértékben ki is fizetni."⁶⁰

Összehasonlításként a császári oldal válaszában kitért rá, hogy a végvárrendszer költségei a hadianyagra, élelemre, hírszerzésre és más elengedhetetlen kiadásokra szánt pénzeket figyelmen kívül hagyva évente több, mint másfélmillió rajnai forint összeggel terhelték meg az udvar költségvetését.⁶¹ Ezért az uralkodó a hadak eltartására az első évben gyorssegélyként 30 hónapot igényelt, míg állandó támogatásul az elkövetkezendő évek hadjáratainak finanszírozására a *Gemeiner Pfennig* elfogadását, jóváhagyását kérte.⁶² A követelés alátámasztásaként megemlítette, hogy hatalmas támadás készülődik a Magyar Királyság ellen (például Kanizsa — légből kapott — megtámadásáról szögyar Királyság ellen (például Kanizsa — légből kapott — megtámadásáról szóló híradást hozta fel), és ha sikerrel jár, úgy a birodalom védtelenné válik. A védelem további fenntartása azonban szinte lehetetlen segítség nélkül — hangsúlyozta újra a császári követek válasza —, hiszen Magyarország és az örökös tartományok kimerültek, az utolsó birodalmi segély 1587-ben lejárt, s az egyes birodalmi rendek által nyújtott támogatások sem bizonyultak elegendőnek.⁶³

Természetesen a városokkal kapcsolatban kiemelték az irat készítői, hogy "... a jóváhagyásnál elkülönültek az urak rendjétől, vagy saját közölt panaszaik miatt a segítséget függővé akarják tenni, amire egyáltalán semmi okuk. Hanem ezzel szemben sokkal inkább gondolják át, hogy a magyar és az

⁵⁹ A birodalmi rendek első válasza a császári propozícióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 330r-331v.

⁶⁰ "...hieuon der grausamen Turgischen Volckhmenge, Zum aufhalt vnnd widerstandt in die oberburte drey Christliche Veldtläger, fur ain schlechte anzal Volcks vnd Kriegsnotturff aufbringen, auch wie weit mit der bezahlung reichen vnnd volgen konne..." A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 310r-312r.

⁶¹ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 312r.

⁶² A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 312r-312v.

⁶³ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 312v.

osztrák kereskedelemről másokat megelőzve mennyi hasznuk származott."⁶⁴ Ezért az uralkodó figyelmeztette a városok képviselőit, hogy a jövőben a segély mértékében a két felső kúriával egyezzenek meg.⁶⁵

A még ki nem fizetett hozzájárulásokkal kapcsolatban a császári oldal kifejtette, hogy az igyekezet és a jó szándék eddig is meg volt részükről ezek behajtására, s mindent meg is tettek ennek érdekében paranccsal, figyelmeztetéssel, fiskális perekkel és ha kellett kiközösítéssel.⁶⁶

Az 1.2 millió rajnai forintra rúgó előlegnek a tervezet adóba történő becsapításával kapcsolatban az irat kitért arra, hogy ha ez megtörténne, akkor a rendek egy egész évi segélytől fosztanak meg az uralkodót, s így mind a végvárrendszer, mind pedig a mezei hadak ellátása veszélybe kerülne.⁶⁷

A fizetési határidők megállapításánál pedig arra kérte az uralkodó a rendeket, hogy lehetőség szerint ezeket minél korábbi időpontra jelöljék ki, hogy az oszmán had ellen küzdő hadseregeket mind zsolddal, mind pedig egyéb szükséges dologgal (élelem, muníció) el lehessen látni idejében.⁶⁸

Az eltérő álláspontok miatt a rendek ismét tanácskozára ültek össze. Tárgyalásuk eredményeit közreadó válaszukban elismerték, hogy egy ilyen hosszantartó háború költségeinek a fedezésére egyetlen állam sem képes egymaga. Ezért a választófejedelmek és a fejedelmek kollégiuma 80 *Römermonat* töröksegély jóváhagyására tett javaslatot. Eltérés a két kúria között a fizetés ütemezésében volt: a birodalom első kollégiumának tervezete szerint a támogatásból 64 hónapot az 1594-t követő négy esztendőben (1595, 1596, 1597, 1598), évenként két terminusra (8 hónap egy fizetési határidőre) beosztva kellett volna befizetni a kijelölt birodalmi városokban. A fennmaradó 16 *Römermonat*ot pedig az azt követő két esztendőben négy fizetési határidőre, Laetare ünnepére és Mária születésnapjának ünnepére szétosztva szándékoztak kifizetni. A fejedelmek kollégiumának javaslata szerint a császár által kért 30 hónapnyi gyorssegély helyett 20 hónapot kellett volna erre a célra jóváhagyni. A 60 *Römermonat*nyi állandó birodalmi támogatást pedig öt évre szétosztva, évenként két határidőben gondolták befizetni a gyűjtésre kijelölt birodalmi városokban.

Ezzel szemben a városok kollégiuma a következő évre két fizetési határidőre, augusztus 10-ére (Laurentii) és november 1-jére (Omnium Sanctorum) 20 hónap gyors segélyt, illetve négy évre és összesen nyolc fizetési terminusra

⁶⁴ "... Die frey vnnd Reichs Stett, so sich in der bewilligung von den hoch hern Stenden etwas absondern, oder auch wegen Irer angegebner beschwerden, die hulff conditionirn wollen, haben dessen gar kain vrsach, Sondern dagegen vil mehr Zubedenckhen, das Sy der hungarischen vnnd Osterreichischen commercien vor andern geniessen..." A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315r.

⁶⁵ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315r.

⁶⁶ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315r.

⁶⁷ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315v.

⁶⁸ A császári követség válasza a birodalmi gyűléshez, 1594. július 1. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 315v.

további 48 hónap állandó támogatást kívánt megadni. Mindhárom kúria képviselői egyetértettek abban, hogy a támogatás összegébe a birodalmi gyűlést megelőzően az uralkodónak nyújtott pénzügyi és katonai segély értékét bele kell számítani.⁶⁹

A császári oldal válaszában kifejtette, hogy tekintve az Oszmán Birodalom hatalmát, nem teljesen elégedett a megajánlott 80 hónapnyi segéllyel, de mégis elfogadja azt. Az uralkodó újra felszólította a városok képviselőit, hogy a támogatás mértékével kapcsolatos döntéseiket egyeztessék a másik két kúriában képviselt rendekkel. Az egyes birodalmi rendek által nyújtott előlegekkel kapcsolatban ismét megemlíti a válasz, hogy ezeknek a várható birodalmi segélybe történő beszámítását az udvar nem tudja elfogadni. A fizetési határidők tekintetében az iratban a császári oldal immáron konkrét javaslattal állt elő. Eszerint a gyors segély első egységét az 1594. évben Mária születésének a napján kellett volna a rendeknek befizetnie, míg a második részletét a következő esztendő Laetare ünnepére. Az állandó segély terminusait is erre a két dátumra kívánta volna az udvar kitűzni.⁷⁰

A birodalmi gyűlés határozataival még mindig elégedetlen császári követtség újfent az osztrák örökös tartományok rendjeinek támogatását vette igénybe. Az alsó- és felső-⁷¹, valamint a belső-ausztriai követek⁷² ismét beadványokat nyújtottak be a birodalmi gyűléshez, amelyben tartományaik fenyegetettségét hangsúlyozva, a birodalom támogatásáért és oltalmáért könyörögtek.

A rendek tárgyalásainak befolyásolására a császári oldal újabb "diplomáciai fegyvert" alkalmazott, amely szintén a harmadik, mindent eldöntő tanácskozás idején kerülhetett a rendek elé. Az esztergomi keresztény táborban július 5-én kihallgatott fogoly oszmánok vallomásai alapján állították ki/össze azt az iratot, amely az aktuális magyarországi hadi helyzetet volt hivatva bemutatni a birodalmi gyűlésen résztvevőknek. A vallomástevők két, kiemelten fontos témában szolgáltak hírekkel. Esztergom várának és őrségének állapotáról a foglyok úgy nyilatkoztak, hogy a védők száma hozzávetőlegesen 2000 fő, s ezért alig tudják a Víziváros falait védeni. Az ostromlottak ráadásul élelemben is nagy szükségét szenvednek. A másik kérdéssel kapcsolatban a válaszadók — bár részleteiben eltérő — általánosságban mégis egymással megegyező véleménynyel nyilatkoztak. Ezek szerint Szinán nagyvezír Buda (egyesek szerint a vilajet központtól nem messze elterülő Vál) környékén állomásozik 15 000, illetve 20 000 főnyi seregével, s további erősítéseket vár. Ennek ellentmond egy Musztafa nevű akindzsi vallomása. Ő azt hallotta, hogy Szinán 50 000 főnyi haddal érkezett Buda alá, ahol már ugyanekkora létszámú sereg várta. Emel-

⁶⁹ A városok kollégiumának második válasza, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 321r-322v.; A birodalmi gyűlés második válasza, 1594. július 12. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 339r-354v.

⁷⁰ A császári követség második válasza, 1594. július 12. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 355r-360v.

⁷¹ Az alsó- és felső-ausztriai követek beadványa a birodalmi gyűléshez, 1594. július 14. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 361r-370v.

⁷² A birodalmi gyűléshez, 1594. július 26. ÖStA HHStA

lett az anatóliai és karamániai beglerbég még 10 000 katonát hozott magával a támadáshoz. A nagyvezír seregéhez a janicsárok még nem csatlakoztak, de a janicsáraga vezetésével már Földváránál (Főediuar), 5 mérföldre Budától állnak. Szinán azévi terveibe egy Mehmed nevű rab vallomása engedte bepillantani a birodalom rendjeit. Szerinte a Porta Győr és Eger elleni támadásra készült.⁷³ Akár Esztergom feltételezett, ám abban az évben be nem következett kapitulációja, akár Szinán nagyvezír magyarországi felvonulása és várható támadása a rendeket egy jelentős segély megszavazására ösztönözhetette.

A rendek az előterjesztésre július 28-án adott harmadik válaszukban a fizetési terminus és a segély felosztásáról határoztak. Eszerint két fizetési határidőre 20 hónap gyors (*eilende Hilfe*), illetve az azt követő öt évre, 10 terminusra osztva további 60 hónap állandó segélyt (*beharrliche Hilfe*)⁷⁴ kívántak az uralkodó rendelkezésére bocsátani, úgy hogy az összesen 80 *Römermonat* értékébe a már megelőlegezett támogatásokat is beleszámították volna. A fizetés első határidejét 1594. évben Jézus születésének napjára (december 25.), míg a másodikat Keresztelő Szent János (június 24.) ünnepére tűzték ki.⁷⁵

A segély összegét és fizetési határidejét — július 29-i válasza szerint — immáron az uralkodó is kielégítőnek tartotta. Ezzel szemben azonban kérte a rendeket, hogy az előlegezett hozzájárulást ne számítsák bele támogatásuk összegébe.⁷⁶ A császári oldal kívánságát végeredményben a három kúria elfogadta, s az 1594. augusztus 19-én kiadott birodalmi határozatokban ez a kitétel nem szerepelt.⁷⁷

Az uralkodó köszönetet mondott a birodalmi gyűlés határozataiban azért, hogy a rendek egyike-másika saját akaratából és (nem elhanyagolható szempont) költségén a kereszténység ősellensége ellen harcba készül vonulni. A befolyó adó felhasználását pedig az udvar teljes egészében magának tartotta fenn, bár ígéretet tett arra, hogy semmi más célra nem használja fel, mint az Oszmán Birodalom elleni háborúra.⁷⁸

Összegzés

A császári oldal a birodalmi gyűlés határozatait sikerként könyvelhette el, hiszen a 80 hónapnyi töröksegély megszerzése mellett el tudták érni, hogy

⁷³ Esztergom ostrománál foglyul ejtett oszmán katonák tanúvallomása, 1594. július 5. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 425r-428v.; megjegyzendő, hogy Eger és Győr megtámadása felmerült egy 1594. évi jelentés szerint is, vö. Szegödy Mihály 1594. II. 6-i jelentése Kovácsóczy Farkas erdélyi kancellárhoz. Veress Endre: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, si Tarii Romanesti IV. (1593-1595). Bucuresti 1932. 51. (33. sz. irat)

⁷⁴ Lanzinner, M.: Friedenssicherung i. m. 352-353.; Rauscher, P.: Kaiser und Reich i. m. 52.

⁷⁵ A birodalmi gyűlés harmadik válasza, 1594. július 28. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 395 r.-400 v.

⁷⁶ A császári követség végső válasza, 1594. július 29. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91., Fol. 401r-402v.

⁷⁷ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 4r-v.; l. még Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 197.; Wölflinger I.: Az 1594-es birodalmi gyűlés i. m. 9.

⁷⁸ A birodalmi gyűlés határozata, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.: 7v.-8r.;

az előző években a birodalmi rendek által nyújtott támogatásokat ne számítsák bele a jóváhagyott kontribúcióba. Minden a személyesen jelen lévő császár, illetve követei által a rendeknek benyújtott irat — legyen szó a propozícióról, a pót-propozícióról, az osztrák rendek beadványairól, hadijelentésről, veszteséglistánál — értelmi és érzelmi érvek sorát vonultatta fel a lehetőség szerint minél jelentősebb töröksegély megszavazása érdekében: a hitszegő, vérszomjas ellenség amennyiben elfoglalja a Német-római Birodalom elővédjét és élésraktárát, azaz a Magyar Királyságot és az örökös tartományokat, akkor akadálytalanul törhet a német nemzetre. A birodalom rendjeinek jelentős hozzájárulása nélkül a végvárrendszer és a mezei seregek fenntartására nem láttak módot (pedig a Mindenható megmutatta segítő szándékát), hiszen az előbb említett országok és tartományok jövedelmei kimerültek az állandó harcban. A támogatás esetén azonban — mint ahogyan a propozícióban szerepel — a császári oldal nem csupán a Magyar Királyság megvédésére látott esélyt, hanem arra is, hogy területeket vegyen vissza az Oszmán Birodalomtól.

Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés töröksegéllyel kapcsolatos tárgyalásainak összefoglalása

	Császári oldal		A birodalmi rendek
Propozíció	<i>Gemeiner Pfennig</i> egy 60 000 főnyi sereg felállítására és eltartására	Válasz a császári propozícióra	Választófejedelmek és fejedelmek kollégiuma: 64 <i>Römermonat</i> négy évre Városok kollégiuma: 20 hónap gyors- és 30 hónap állandósegély a következő három évre
A császári oldal válasza	30 hónap gyorssegély és <i>Gemeiner Pfennig</i> néhány évre	A birodalmi rendek második válasza	Választófejedelmek kollégiuma: 80 hónap hat évre. Fejedelmek kollégiuma: 20 hónap gyorssegély és 60 hónap állandó segély öt évre Városok kollégiuma: 20 hónap gyors- és 48 hónap állandósegély négy esztendőre
A császári oldal második válasza	80 <i>Römermonat</i> (20 gyors- és 60 hónap állandósegély)	A birodalmi rendek harmadik válasza	80 <i>Römermonat</i> (20 gyors- és 60 hónap állandósegély)

A császári követség munkáját nagyban megkönnyítette a két felső kúriában helyet foglaló támogatóik segítsége. A választófejedelmek kollégiumában a katolikus egyházi fejedelmek mellett (Mainz, Trier, Köln) az Oszmán Birodalom támadását saját országa ellen is valós veszélyként értelmező szász választófejedelmi adminisztrátor volt a császári törökellenes politika legfőbb szószólója, s látványosan elhatárolódott a protestáns rendek azon kísérletétől, hogy a segély mértékét sérelmeik orvoslásától tegyék függővé.⁷⁹

A császári diplomácia a fejedelmek kollégiumában is biztosan számíthatott befolyásos támogatókra. Bár az osztrák követeket a török kérdés megtárgyalásának előkészítésére alakult bizottságtól a protestáns rendeknek sikerült távol tartaniuk — mondván közelről érintett az ügyben —, ennek ellenére Salzburg és Bajorország támogatása és legfőképpen befolyása elegendőnek bizonyult a rendek meggyőzéséhez.⁸⁰ Az udvar politikáját ebben a kollégiumban — a katolikus rendek mellett — a protestáns württembergi herceg is támogatta, aki ennek fejében szeretett volna megszabadulni az osztrák hűbértől.⁸¹

A császári oldal egyetlen jelentős vereségének a *Gemeiner Pfennig* leszavazása tekinthető. Az előterjesztésben kért adónem megszavazásával kapcsolatos minden uralkodói elvárás 1594. június 14-én szertefoszlott, amikor a fejedelmek tanácsának ülésén a propozíció kérésének vagy ajánlatának megfelelően Ausztrián kívül csak Speyer, Konstanz, Basel, Trient, Brixen, Hirschfeld, Murbach és Prüm, tehát a Habsburg ház politikailag súlytalan egyházi kliensei voksoltak.⁸²

A protestáns rendek számára a birodalmi gyűlés kevés, illetve semmilyen eredménnyel sem járt, amely leginkább különböző saját megfontolásokból eredően, az egységes politikai fellépés hiányából adódott. A császári diplomácia törekvéseivel szemben a Német-római Birodalom lutheránus és kálvinista választófejedelmei, fejedelmei és városai — a pfalzi választófejedelem köré csoportosult képviselői a kúriákon belüli katolikus túlsúly miatt — nem tudták érvényesíteni a birodalmi gyűlés előtt kitűzött céljaikat, sérelmeik (*Gravamina*) orvoslását: a töröksegély megszavazásának összekötését felekezeti követeléseikkel, illetve hogy a hozzájárulás megszavazásánál ne a többségi elv legyen a döntő. A gyűlés döntései ellen hivatalos tiltakozást nyújtottak be, amelyben hangsúlyozták, hogy az adó rájuk jutó hányadának csak egy részét, és azt is csak követeléseik teljesítése után hajlandóak leróni. Ehhez azonban olyan jelentős lutheránus felekezeti rendek sem csatlakoztak, mint Philipp Ludwig neuburgi palotagróf vagy Württemberg, ezért törekvésük már a következő évben zátonyra futott, s külön-külön kiegyeztek az uralkodóval.⁸³ Hozzá kell azonban tennem, hogy a protestáns táboron belüli ellentét, egy folyamatosan a birodalmi gyűlés kúriáinak tanácskozásain napirenden lévő lutheránus-kálvinista hatalmi harcból táplálkozott.⁸⁴

⁷⁹ Vö. Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 134–135.

⁸⁰ Vö. Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 120–127.

⁸¹ Vö. Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 109.

⁸² Vö. Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 186.

⁸³ Vö. Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 139–147., 159–162., 353–354.

⁸⁴ Kossol, Erika: Die Reichspolitik des Pfalzgrafen Philipp Ludwig von Neuburg. Göttingen 1976. 20. 53.

Annak ellenére, hogy a protestáns rendek is elismerték az Oszmán Birodalom fenyegetésének valóságát, komolyságát, s nem kívánták az uralkodót támogatás nélkül hagyni oszmánellenes harcában, mégis megbízottjaik a birodalmi gyűlést megelőzően olyan szakvéleményeket készítettek, amelyben az udvar töröksegély iránti kérelmének jogosságát kérdőjelezték meg. Egy, a pfalzi tanácsosok által készített iratban azt vetették fel, hogy ez a háború alapvetően a Habsburg ház érdekében a Magyar Királyságért folyik. Az udvar szemére vetették a szakvélemény készítői, hogy magyarországi politikájával kiprovokálta a Porta támadását. A magyar területek felszabadításából a birodalomnak semmi nyeresége sem származik, sőt pénzügyi és katonai erejét ingyen felemészt, s döntően meggyengíti.⁸⁵

A szakvélemények egy másik, állandóan feltűnő pontjában a protestáns rendek egy esetleges béke megkötésének a lehetőségét vetették fel. Érveikben a török kérdés azon európai államok példájával volt egybekötve, amelyek ezt a problémát békekötéssel oldották meg, s ezt be is tartották a szerződő felek. Ezen ütköztetőt a tárgyalások során alkalmazni lehetett, ha az udvar az Oszmán Birodalom békebontására vagy szószegésére hivatkozott a háború folytatása mellett. Így nem meglepő, hogy a birodalmi gyűlés előtt annak nyilvánosságra kerülése után, miszerint a győri végvidéki főkapitány egy magas rangú oszmán tiszttől levelet kapott, amelyben béketárgyalások megindítását ajánlotta fel, a császári oldal különös igyekezettel fáradozott azon, hogy a kereszténység ősellenségének pusztításait és hódításait a rendek számára is nyilvánvalóvá tegye.⁸⁶

A rendek akaratának teljes mértékű érvényesülését a *Gemeiner Pfennig* és a *Romzug*, tehát az adónem körül kialakult vitában érhetjük tetten. Előbbi megszavazását még olyan, a császári politikát maximális elfogadó és támogató rendek is elutasították, mint a fejedelmek tanácsának két meghatározó tagja: Salzburg és Bajorország.

Szintén a rendek akarata érvényesült azokban a határozatokban, amelyek az adó behajtásával, illetve a fizetést halogatók megbüntetésével foglalkoztak. Ezekre a pontokra már az első válaszában javaslatot tett a három kolégium, s az udvar ezeket el is fogadta.⁸⁷

NEGOTIATING THE OTTOMAN AID AT THE REGENSBURG REICHSTAG OF 1594

by Zoltán Bagi
Abstract

The Ottoman-Habsburg war, which had menaced to erupt since 1591, and finally broke out in 1593 in full, took emperor Rudolf II totally unprepared, and came in a most unfavourable moment from the perspective of both the financial and the domestic political situation. Most importantly, the last instalment of the forty Römermonate of anti-Ottoman monetary aid, which had been voted at the Augsburg Reichstag of 1582, was due in the autumn of 1587. Thereafter the imperial paymaster could only collect the arrears due from earlier imperial aids: in 1589 somewhat more than 59 000 Rhenish florins could thus be gathered, some ten per cent of which were arrears due from the aid voted back in 1576. Naturally, this sum was anything but enough for the financing of military operations, and only covered the interest payments on previous loans. Although the ruler, Rudolf II, Holy Roman Emperor and King of Hungary, refused to convoke an imperial Reichstag for several years, finally he had to yield. On 2 June 1594, the imperial proposition was read out in front of the estates at Regensburg. After two months of bargaining, the estates voted an aid of eighty Römermonate for the financing of the war. The present study examines the compilation of the imperial proposition for the Regensburg Reichstag of 1594, the ensuing negotiations, and the final decision.

⁸⁵ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 145.; Kossol, E.: Die Reichspolitik i. m. 69–70.

⁸⁶ Schulze, W.: Reich und Türkengefahr i. m. 146–147.

⁸⁷ A birodalmi gyűlés válasza a proпозиcióra, 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 332r–334v.; 1594. ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 5–8; vö. még Wölflinger L.: Az 1594-